

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

11(20)

2011

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ETNOLOGIJA:

PRAEITIS, DABARTIS IR PERSPEKTYVOS

Sudarytojas ŽILVYTIS ŠAKNYS

LITHUANIAN ETHNOLOGY:

PAST, PRESENT AND FUTURE

Edited by ŽILVYTIS ŠAKNYS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Žilvytis Šaknys)</i>	5
<i>Foreword (Žilvytis Šaknys)</i>	7

Straipsniai / Articles

Žilvytis Šaknys

Ieškant idėjų praeityje: etnologijos istorija ir dabartis	9
In Search of Ideas in the Past: the History and the Present State of Ethnology. Summary	28

Ullrich Kockel

Kam reikia Europos etnologijos – ir kokios? Kritiniai svarstymai apie Europos etnologijos prasmę ir tikslą	33
Wherefor a European Ethnology – and Which One? Critical Reflections on the Meaning and Purpose of an European Ethnology. Summary	46

Vytis Čiubrinskas

Etnologija ir sociokultūrinė antropologija Lietuvoje: nuo tautos <i>kultūrą</i> <i>gelbstinčios</i> etnografijos iki kosmopolitinės antropologijos	49
Ethnology and Sociocultural Anthropology in Lithuania: from Salvage Ethnography to Cosmopolitan Anthropology. Summary	64

Auksuolė Čepaitienė

Etnologijos (etnografijos) ištakos ir <i>valstiečio</i> atradimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje	69
The Beginnings of Ethnology (Ethnography) and a Discovery of <i>a Peasant</i> in Lithuania of the Late 18th and Early 19th C. Summary	90

Marleen Nõmmela

Becoming an Ethnographer. Becoming a Science. Ferdinand Linnus and Estonian Ethnology in the 1920s	93
Tapimas etnografu ir mokslo formavimosi pradžia. Ferdinandas Linnusas ir Estijos etnologija XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Santrauka	107

Waldemar Kuliowski

Etnologija Lenkijoje: institucinė ir mokslo raida nuo 1910 metų iki šiandienos	109
Ethnology in Poland: Institutional and Scientific Development since 1910. Summary	123

Irena Regina Merkienė

Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste	125
Institute of Ethnology in Soviet Lithuania in the Context of Science Policy and Ideology. Summary	140

John Helsloot

Stress and Ritual. December Family Traditions in the Netherlands of Today	143
Stresas ir ritualas. Gruodžio mėnesio šeimos tradicijos šių dienų Nyderlanduose. Santrauka	155

Vita Petrušauskaitė

Antropologija mieste ar miesto antropologija? Tyrimo lauko mieste konstravimas	159
Anthropology in the City or Anthropology of the City? Construction of Field-site in Urban Environment. Summary	176

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Jonas Mardosa. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiško pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje (<i>Irena Regina Merkienė</i>)	179
Ullrich Kockel. Re-visioning Europe: Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands (<i>Neringa Klumbytė</i>)	182
Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija. A. Čepaitienė (sud.) (<i>Rima Praspaliauskienė</i>)	183
Aušra Zabielenė. Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas (<i>Rimantas Sliužinskas</i>)	186
Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika. G. Kirdienė (sud.) (<i>Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė</i>)	189
Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17– 2009 11 30. O. Fišman, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	196
Martynas Purvinas, Marija Purvinienė. Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	199

Konferencijos / Conferences

EASA 2010 m. konferencija „Krizė ir vaizduotė“ (<i>Vilius Ivanauskas</i>)	203
Dešimtas SIEF kongresas Lisabonoje (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	206
Žvilgsnis į tarpdalykinę mokslinę konferenciją „Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“ (<i>Aušra Zabielenė</i>)	208

In Memoriam

Jonas Balys (<i>Rita Repšienė</i>)	209
--	-----

Recenzijos ir apžvalgos

Jonas Mardosa. **Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiško pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje.** Mokslinė monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009. 362 p.: iliustr.

Visada malonu į rankas paimti naują, dar spaustuvės dažais kvepiančią savo kolegų knygą. Kodėl? Atsakyti galima Jono Mardosos žodžiais: „Mokslas įdomus tuo, kad pagrindinis tikslas – tiesos paieškos neturi baigtinės fazės“ (p. 10). Iš tiesų visai nesvarbu, kiek autorių gvildeno vieną ar kitą temą. Svarbu, kiek nauji tyrinėjimo aspektai, panaudoti duomenys ir jų analizės rezultatai. Verbų tyrinėjimai Lietuvoje ir Baltarusijoje aptarti knygos įvade. Šia tema paskelbti straipsniai, jų dalys, knygos ar bent jų skyreliai apie kurį nors regioną ar vietovę pateikti dviem lygmenimis: kaip istorijos ir ideologijos suformuoti tyrimai ir atskirų autorių atlikto darbo tematikos bei jo geografinės apimties bibliografinis apibūdinimas. Šalia pasirinkto sudėtingo tyrimų pristatymo privalumų (chronologiškai atskleista tyrimų tematikos bendroji plėtra) mokslinės minties raidai beveik neliko vietos.

J. Mardosos knyga didelės apimties, gausiai iliustruota ir pirmoji Lietuvoje, kurioje taip plačiai nagrinėjama verbų sandara, forma ir funkcija. Pratarinėje skaitytoją suintriguoja autoriaus susitapatinimas su Lietuvos kaimo bei miestelių žmonėmis ir vaikystėje patirta liaudiško pamaldumo prisodrinta katalikiškų švenčių papročių socialine funkcija. Lyg paralelė – subren-

usio etnologo žvilgsnis į sovietmetį, sparciai ugdžiusį naują su tikėjimu susijusių papročių vertinimą. Autoriaus įsitikinimu, „netolimos praeities kaimo dvasinio gyvenimo pagrindą sudarė stiprus religinis karkasas, o liaudiškieji papročiai, maginiai veiksmai, kartais pateikiami kaip visuotiniai išpažįstamos tautinės vertybės, yra universalūs, būdingi daugeliui tautų ir dalies žmonių gyvenimo turinį papildantys inkluzai, iš kurių jau ne vienas šimtmetis išnykęs ikikrikščioniškas kvapas“ (p. 8).

Pasirinktas vaisingas kelias – analizuoti verbas „per liaudiškojo pamaldumo koncepto prizmę“. Jis ypač tinkamas, nes leidžia plačiai naudotis lyginamuoju metodu. Pasirinkta tyrimui teritorija yra LDK etnografinės lietuvių žemės, kuriose XIX a. dauguma gyventojų – lietuviai, lenkai ir baltarusiai – buvo Romos katalikai. Prie jų šliejosi baltarusiai bei rusai stačiatikiai ir stačiatikiai unitai – Ukrainos graikų apeigų katalikai baltarusiai. Beje, po Pirmojo pasaulinio karo Lenkijos okupuotoje Pietryčių Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje, po Antrojo pasaulinio karo – šioje SSRS okupuotoje ir aneksuotoje teritorijoje plėtojosi polonizacija. XX a. antrojoje pusėje ją lydėjo per mokyklas diegiama ateizacija ir kontroversiški krikščioniškomis konfesijoms religinių papročių paaiškinimai. J. Mardosa įtikinamai parodė, kad tiriamasis laikotarpis – XX a. antroji pusė ir XXI a. pradžia – pasižymi žymiomis tautinio ir konfesinio tapatumo permainomis.

Tyrimų sėkmę, pasak J. Mardosos, lemia turima konkreti medžiaga: „Tyrinėtoji neišvengiamai reikia grįžti prie esamų tyrimų ir sukauptos medžiagos, ją naujai permąstyti ir interpretuoti, tačiau svarbiausia kaupti naujus duomenis apie

praeities ir dabarties realijas, nes tik taip atsiranda galimybė pasekti reiškinių funkcionavimą, jų specifiškumą ir daugelį kitų klausimų istorinėje perspektyvoje“ (p. 37). Autorius, Baltarusijoje atsitiktinai susidūręs su dabartiniu verbų panaudojimu, ilgainiui tampa nuosekliu jų tyrinėtoju. Archyvinė ir lauko tyrimų medžiaga kaupiama komandiruotėse Minske ir Gardine. Lietuvoje pasitelkiami VPU studentai. Identiškos medžiagos rinkimui sudaromas darbinis dvidešimties klausimų klausimynas „Šiuolaikinės verbos“. Pagal jį Rytų Lietuvoje apklausta apie 200, Baltarusijoje – apie 80 žmonių. Rinkta palyginamoji medžiaga ir kituose regionuose. Be to, stebimi ir *in situ* fotoaparatu fiksuojami konfesiniai verbų skirtumai. Fotografijos panaudojamos analizei bei iliustracijoms. Renkama papildoma medžiaga LII Etnologijos skyriaus rankraštyne ir kitose saugyklose, siekiant pagrįsti hipotezę, kad verbos yra nekintančios laike ir erdvėje, taip pat kad tai „mažai nuo etnokonfesinių veiksmių priklausantis, funkcionuojantis liaudiškojo pamaldumo erdvėje ir išreiškiantis esmines žmonių praktines religines aspiracijas liturginis simbolis“ (p. 43). Verti dėmesio metodologiniai pasvarstymai apie liaudies pamaldumo raiškos savitumus, kuriuose sugretinami etnologų ir teologų teiginiai. Jais remiantis kritikuojamas G. Beresnevičiaus pateiktas liaudies religijos apibrėžimas (nesutampa su oficialiaja religija, nesyk peržengia jos ribas, nuo jos nutolsta, o dogmos perduodamos iš lūpų į lūpas) kaip neatitinkantis etnologų užfiksuotų lietuviškųjų realiųjų. J. Mardosa pabrėžia, kad liaudies religija yra išvestinė oficialiosios religijos forma, susijusi su kasdienybe jos formalizuota išraiška, funkcionuojanti tradicinėje aplinkoje, kurioje religiniai veiksmai sudarė nemažą kiekvieno kultūrinio reiškinio dalį. Nekanonizuotas jos asmeninis ar bendruomeninis taikymas konkrečioje visuomenėje tampa realijos re-

gioniniu ar lokaliniu savitumu, o religinių simbolių pavidalai ir prasmės – konkrečios tautos kultūros išraiška. Panašiai juos vertina ir psichologijos tyrinėtojai. Pateikęs skirtingų konfesijų iš esmės priešingo elgesio paraleles U. E. Gregori teigia, kad „veikiausiai šiame religiniame elgesyje mažai kas nebūtų apibrėžta kultūros“ (Gregori U. E. 2006. Religioznoje povedenije (religious behavior), Korsini R., Auerbach A. (red.). *Psichologičeskaja enciklopedija*. <<http://www.google.lt/url?sa=t&source=web&cd=2&sqi=2&ved=0CCEQFjAB&url=http%3A%2F%2F>> [žiūrėta 2011 10 09]).

Kyla klausimas, ar J. Mardosai pavyko atskleisti Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos įvairiautės polikonfesinės gyventojų sudėties įtaką verbos, kaip krikščioniško pamaldumo raiškos instrumento, sandaros, formos, funkcijos tapatumams ir skirtumams laike bei erdvėje? Dviejuose monografijos skyriuose stengiamasi skaitytojui visapusiškai pristatyti verbą pasinaudojant lingvistiniais ir etnografiniais duomenimis bei liturgijos komentarais. Pirmajame – „Verbų žaliava, turinys ir išvaizda“ – materialinė realija analizuojama kaip dabarties fenomenas. Į netolimą praeitį – XX a. pirmąją pusę, kartais ir į senesnius laikus leidžiamasi ieškant žaliavos šaltinių, pagrindinių puokštės sudedamųjų dalių, jų svarbos liaudiško suvokimo pokyčių bei augalų semantikos. Verbos skirstomos pagal jų sudedamąsias dalis: gluosnio verbos, kadaginės, sudarytos iš gluosnio ir kadagio, gluosnio, kadagio ir kitų medžių bei žalumynų verbos, gyvų medžių šakelės, puoštos dirbtinėmis gėlėmis, ir Vilniaus sausų augalų bei dirbtinėmis puošmenomis pagražintos verbos. Kiekviena verbų rūšis smulkiai aptariama pasitelkiant gausius lauko tyrimų pavyzdžius apie jų paplitimą, tarpkonfesinį suvokimą, šakelių skaičių ir pan. Tai padėjo išryškinti verbų lokales ypatybes ir atskiriems augalams teikiamas reikšmes.

Daugiausia vietos skirta semantinę ir realų prioritetą turinčiai gluosnio verbai, mat jo kačiukų neauginanti šakelė Vakarų Baltarusijoje ir daug kur Rytų Lietuvoje dažniausiai laikoma beveik visų šventinamų verbų privaloma dalimi. Baltarusijos stačiatikiai siekė verbų žaliavos vientisumo ir teikė prioritetą gluosniui kaip tikrajai verbai, mat ji išsprogsta anksčiausiai ir Verbų sekmadienį turi alizijų į palmes. Jų nuomone, ir į katalikiškas verbas pridedama kitokių augalų šakelių, tačiau gluosniui suteikta svarbiausia reikšmė, nes ji plačiau panaudojama ūkyje ir kitoje gyvenimiškoje tikrovėje.

Autorius pateikė gluosnio auginimo, naudojimo ir įprasminimo kaip gyvybės ir prisikėlimo simbolio analogijas iš Rytų, Vidurio ir Vakarų Europos. Jis darė išvadą, kad mitologiškai verbos medis traktuojamas ambivalentiškai. Aptartos gluosnio šakelių skaičiaus sąsajos su gamintojų amžiumi, narių skaičiumi šeimoje, krikščioniškąja simbolika (septynios šakelės – septynios paslaptys). Konstatuojama, kad kitų augalų šakelių skaičiui verboje neteikiama reikšmės.

Vilniaus ir Vilniaus krašto katalikų verbose vyrauja gluosnio ir kadagio derinys. Jų rūšių santykis verboje siejamas su ūkinio ir buitinio verbos panaudojimo nykimu ir funkcinio bei semantinio dua-

lizmo sumenkimu. Verbų šakelių paskirtis atskleista per jų kontaktinę panaudojimą gyvuliams išginti, žmonėms plakti, apsmilkyti, simbolinę panaudojimą namų apsaugai ir su tuo susijusių apeigų turinio kompleksiskumą, verbą juosiančio siūlo panaudojimą gydymui. Nepaisant visuomenėje vis labiau besiplečiančios sekuliarizacijos, XX a. pabaigoje sumažėjus gyvenimo saugumui, sustiprėjo verbų apsauginė funkcija namams. Nustatyta, kad verbas naudojant liturginiais tikslais etninio veiksnio reikšmė menka. Tiems, kurie išpažįsta krikščioniškąsias vertybes, „verbos liaudiškame pamaldume artėja prie Bažnyčios deklaruojamos Verbų sekmadienio ir verbų interpretavimo pozicijos“ (p. 304).

Užvertus paskutinį knygos lapą, nepaisant joje aptiktų pasikartojimų ir lyginimui nepanaudotų etnologinėje spaudoje paskelbtų dalykų, abejonių dėl *pamaldumo* rusiško ir angliško vertimo atitikimo (gal turėjo būti rus. k. *religioznoje povedenije*, angl. k. *religious behavior?*), džiaugiuosi, kad ji naujai nušvietė tradicinių, su liaudies pamaldumu susijusių papročių ir apeigų vyksmą šiuolaikinėje etninėje ir konfesinėje situacijoje. Blika jos autoriui kepštelėjus verbele palinkėti pratęsti gražiai pradėtus verbų tyrinėjimus ir išplėsti mokslinių interesų ratą visame Baltijos regione.

Irena Regina Merkienė
Lietuvos istorijos institutas